

ОСОБЛИВОСТІ СУДОЧИНСТВА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО РУАНДИ

FEATURES OF THE JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA

Комісарова Н.О., к.ю.н., доцент, полковник юстиції,
доцент кафедри державної безпеки

Київський інститут Національної гвардії України
orcid.org/0000-0001-6895-6891

У статті на основі проведеного аналізу розглянуто особливості судочинства Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі – МКТР), здійснено комплексний аналіз правових основ створення та функціонування трибуналу, його юрисдикційних повноважень та процедур розгляду справ.

Метою статті є дослідження специфіки судочинства МКТР, аналіз його внеску у становлення та розвиток міжнародного кримінального права, а також оцінка ефективності реалізації принципів верховенства права, справедливості та гуманізму в діяльності цього судового органу.

Проблематика міжнародного кримінального правосуддя посідає важливе місце у сучасній системі міжнародних відносин, оскільки забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини проти людяності та миру є одним із головних чинників підтримання глобальної безпеки.

Події, що відбулися в Руанді у 1994 році, стали одним із найтрагічніших прикладів масштабних порушень прав людини у другій половині XX століття. Масштаб злочинів, жорстокість дій та бездіяльність міжнародної спільноти поставили питання про необхідність створення спеціального міжнародного органу для відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності.

Досвід МКТР має вагомий теоретичний та практичний значення для подальшого вдосконалення міжнародного кримінального судочинства, для діяльності Міжнародного кримінального суду та національних судових систем у справах, пов'язаних із масовими порушеннями прав людини.

У статті підкреслено унікальність підходів МКТР, котрий вперше відзначив зґвалтування як форму геноциду та злочину проти людяності, а також притягнув до відповідальності представників медіа за розпалювання міжетнічної ворожнечі. Поряд з цим зроблено висновок, що МКТР став важливим етапом еволюції Міжнародного кримінального суду та сприяв у подальшому формуванні принципів відповідальності за найтяжчі злочини проти людяності.

Також у статті проаналізовано основні проблеми діяльності трибуналу: тривалість судових процесів, характер переслідування злочинів, скоєних представниками переможної сторони – Руандійського патріотичного фронту.

Ключові слова: МКТР, міжнародне гуманітарне право, міжнародний кримінальний трибунал, військовий трибунал, воєнний злочин, геноцид, судовий розгляд, судова палата.

The article, based on a conducted analysis, examines the features of the judicial proceedings of the International Criminal Tribunal for Rwanda (hereinafter – ICTR), provides a comprehensive analysis of the legal foundations for the establishment and functioning of the tribunal, its jurisdictional powers, and case review procedures.

The purpose of the article is to study the specifics of the ICTR's judicial process, analyze its contribution to the formation and development of international criminal law, and assess the effectiveness of the implementation of the principles of the rule of law, justice, and humanism in the activities of this judicial body.

The issue of international criminal justice occupies an important place in the modern system of international relations, as ensuring the inevitability of punishment for the most serious crimes against humanity and peace is one of the main factors in maintaining global security.

The events that took place in Rwanda in 1994 became one of the most tragic examples of large-scale human rights violations in the second half of the 20th century. The scale of the crimes, the brutality of the acts, and the inaction of the international community raised the question of the necessity of creating a special international body to restore justice and hold the perpetrators accountable.

The experience of the ICTR has significant theoretical and practical importance for the further improvement of international criminal justice, for the activities of the International Criminal Court, and for national judicial systems in cases related to mass human rights violations.

The article highlights the uniqueness of the ICTR's approaches, which for the first time recognized rape as a form of genocide and a crime against humanity, as well as held members of the media accountable for inciting ethnic hatred. At the same time, it concludes that the ICTR became an important stage in the evolution of the International Criminal Court and contributed to the further development of principles of responsibility for the most serious crimes against humanity.

The article also analyzes the main problems in the tribunal's activities, such as the lengthy duration of judicial proceedings and the nature of the prosecution of crimes committed by members of the victorious side – the Rwandan Patriotic Front.

Key words: ICTR, international humanitarian law, international criminal tribunal, military tribunal, war crime, genocide, judicial proceeding, trial chamber.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що створення МКТР відбулось у липні 1994 року відразу після того, як завершився геноцид в Руанді, в результаті якого за різними даними загинуло понад 800 тисяч – 1 млн. осіб [1, с. 32]. Створення МКТР відбулось шляхом прийняття резолюції 955 Радою Безпеки ООН з метою переслідування осіб, які були відповідальними за геноцид, а також розгляду інших злочинів у сфері міжнародного гуманітарного права, що були вчинені на території Руанди у період з 1 січня 1994 року по 31 грудня цього ж року.

Структуру МКТР формували чотири палати суддів: три з них розглядали судові справи, четверта була призначена для розгляду апеляцій. Загалом у цих чотирьох палатах засідало спочатку 16 суддів. Усіх суддів було обрано Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй зі списку, поданого Радою Безпеки. Суддів обирали на 4 роки та мали право на переобрання. Спочатку Палати склалися з 16 суддів, і жодні двоє з них не могли бути громадянами однієї й тієї ж держави. Однак у 2002 році Рада Безпеки створила резерв із 18 суддів *ad litem* і з того

часу розширила використання цих суддів *ad litem* для завершення існуючих судових розглядів та проведення додаткових судових розглядів (табл. 1) [2].

Таблиця 1
Суддівський склад МКТР після реформування
2002 року

Країна	Суддя	Статус
I палата		
Мадагаскар	Мпарані Раджонсон	Член (суддя <i>ad litem</i>)
II палата		
Танзанія	Вільям Секуле	Головуючий суддя
Уганда	Соломія Балунгі Босса	Член (суддя <i>ad litem</i>)
Кенія	Лі Гакугія Мутуга	Член (суддя <i>ad litem</i>)
Південна Корея	Парк Сон Кі	Член (суддя <i>ad litem</i>)
III палата		
Данія	Вагн Йонсен	Голова МКТР, головуєчий суддя
Камерун	Флоренс Ріта Аррей	Віце-президент МКТР, член
Буркіна-Фасо	Гбердао Густав Кам	Член (суддя <i>ad litem</i>)
Чеська Республіка	Роберт Фремр	Член
Апеляційна палата		
США	Теодор Мерон	Головуючий суддя
Ямайка	Патрік Робінсон	Член
Італія	Фаусто Покар	Член
Китай	Лю Дацонь	Член
Туреччина	Мехмет Гюней	Член
Мальта	Кармель Агіус	Член
Мадагаскар	Арлет Рамаросон	Член
Сенегал	Андресія Ваз	Член
Пакистан	Халіда Рашид Хан	Член

Джерело: сформовано автором на основі [2]

При цьому слід відзначити, що склад суду постійно оновлювався та змінювався, адже судочинство МКТР тривало багато років – з 1994 по 2015 рік.

Також у здійсненні судочинства МКТР важливу роль відіграв Офіс Прокурора. Офіс прокурора відповідав за розслідування та кримінальне переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди, та громадян Руанди, відповідальних за такі порушення, скоєні на території сусідніх держав у період з 1 січня по 31 грудня 1994 року. Відповідно до Статуту МКТР, зокрема його статті 15, Офіс Прокурора повинен діяти незалежно як окремий орган Трибуналу та не звертатися за допомогою до будь-якого уряду чи будь-якого іншого джерела під час виконання своїх функцій. Офіс Прокурора очолював Прокурор, призначений Радою Безпеки ООН.

Прокуратура на піку своєї діяльності була розділена на різні підрозділи, кожен з яких відповідав за конкретні завдання щодо проведення розслідувань та кримінального переслідування. Основними підрозділами були Безпосередній офіс Прокурора, Відділ обвинувачення, Відділ розслідувань, Відділ апеляцій та юридичних консультацій та Відділ інформаційної та доказової підтримки [3]. У фазі завершення роботи Трибуналу деякі з цих підрозділів вже були закриті, зважаючи на скорочення робочого навантаження.

Відділ обвинувачення очолював начальник відділу обвинувачення, до обов'язків якого входив нагляд за обвинуваченням загалом та роботою в судових процесах зокрема. Представники відділу обвинувачення виконували низку прокурорських заходів, включаючи складання обвинувальних актів, подання доказів обвинувачення до

Судової палати та іншу пов'язану з судовими процесами роботу.

Слідчий відділ очолював начальник відділу розслідувань, на якого покладалась відповідальність за проведення розслідувань слідчими Канцелярії Генерального прокурора та збір доказів, включаючи свідчення свідків, під час підготовки до судового розгляду. Відділ також відповідав за розшук та арешт обвинувачених, що втікають з місця злочину, а також за управління джерелами інформації та інформаторами й благополуччя свідків обвинувачення.

Відділ апеляцій та юридичних консультацій ніс основну відповідальність за всю апеляційну роботу, включаючи проміжні апеляції та апеляції на остаточні рішення, а також за надання юридичних консультацій. Апеляційний прокурор у Відділі апеляцій та юридичних консультацій розглядав усі апеляції Прокурора або захисту до Апеляційної палати МКТР, що виникали з будь-якої справи, що розглядається на суді, на кожному етапі провадження.

Відділ інформаційної та доказової підтримки був «сховищем» інформації та доказів Прокурора. Вся інформація та матеріали, зібрані під час розслідувань, які потенційно могли бути використані як докази у справі, були передані цьому відділу для зберігання, управління та легкого пошуку [3].

Не менш важливу роль відіграв і Секретаріат МКТР, який мав ряд обов'язків, пов'язаних з адмініструванням МКТР. Він був не тільки адміністративним підрозділом МКТР, а й також забезпечував правову та судову підтримку роботи інших органів Трибуналу – судових палат, Офісу Прокурора та груп захисту. Для реалізації цих цілей у структурі Секретаріату МКТР функціонували:

- Відділ адміністративного забезпечення;
- Відділ судових та юридичних послуг;
- Спеціальний відділ;
- Відділ адвокатів захисту та управління утриманням під вартою.

Секретаріат очолював Секретар, призначений Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй після консультацій з Президентом МКТР. Свого часу повноваження Секретаря виконували Адама Андроніко Адеде (1995-1997, Кенія), Агву Окалі (1997-2001, Нігерія), Дієнґ (2001-2012, Сенегал) та Бонгані Майола (2013-2015, Південна Африка) [4].

Як і в інших міжнародних ввійськових трибуналах, захисники відігравали вирішальну роль у провадженнях МКТР, підтримуючи принцип рівності сторін та забезпечуючи справедливість судового розгляду. Усім обвинуваченим в МКТР надавалось право бути представленими компетентним адвокатом. Всі права обвинувачених чітко прописані у статті 20 Статуту Трибуналу та додатково регулюються його Правилами процедури та доказування.

З 1997 року почав функціонувати спеціально створений для МКТР Відділ адвокатів захисту та управління утриманням під вартою, на який покладалась повноваження щодо забезпечення надання компетентних адвокатів захисту малозабезпеченим обвинуваченим, які перебувають під вартою згідно з юрисдикцією МКТР. Відділ також забезпечував відповідність Слідчого ізолятора Організації Об'єднаних Націй міжнародним стандартам.

Захисники обвинувачених відповідали за здійснення захисту обвинуваченого на всіх етапах справи. Специфікою функціонування Відділу адвокатів захисту та управління утриманням під вартою є те, що його члени функціонували як незалежні підрядники, які приїздили до Аруші за необхідності для ведення своєї справи. Відділ адвокатів захисту та управління утриманням під вартою був створений як частина Секретаріату для зв'язку з адвокатами захисту та сприяння їхній роботі.

Одним із ключових обов'язків Відділу адвокатів захисту та управління утриманням під вартою було складання та ведення списку адвокатів захисту, який надавався

малозабезпеченим ув'язненим, щоб вони могли обрати адвоката. Список складався з понад 200 адвокатів з різних країн. Після обрання адвоката відділ відповідав за зв'язок між Секретарем та адвокатом з усіх питань, пов'язаних з виконанням їхнього мандату, а саме забезпеченням найкращого можливого захисту для свого клієнта. Це робилося шляхом забезпечення виконання різних правил, що регулювали роботу Трибуналу, а також шляхом забезпечення винагороди та відшкодування витрат командам захисту, а також виконання інших додаткових функцій.

МКТР створив перший в історії Організації Об'єднаних Націй окремий слідчий ізолятор. Розташований в Аруші, Танзанія, він містив п'ятдесят шість камер і за час свого існування в ньому утримувалося багато обвинувачених. Вся діяльність, пов'язана з об'єктом слідчим ізолятором відповідала міжнародним стандартам. Важливо зазначити, що слідчий ізолятор був виключно місцем тримання під вартою, тому ув'язнені залишалися там лише до закінчення судового розгляду. Коли Судова палата визнавала обвинуваченого винним, покарання мало відбуватися в країні, яка раніше погодилася з МКТР. 1 липня 2012 року Механізм міжнародних кримінальних трибуналів взяв на себе відповідальність за нагляд за всіма вироками, винесеними МКТР [5, с. 199].

Сам процес судочинства виглядав наступним чином:

1. Інвестиція (розслідування) – прокурором провадиться діяльність щодо збору інформації та доказової бази, здійснюються допити підозрюваних, свідків, потерпілих, обстежуються місця злочинів, а також застосовуються тимчасові заходи (арешти підозрюваних, вилучення доказів, заходи захисту свідків тощо);

2. Підтвердження підозри та підготовка обвинувального акту – у разі зібрання прокурором достатньої кількості доказів ним складається обвинувальний акт, підтвердження якого відбувається призначенням суддею. У обвинувальному акті формулюється саме обвинувачення із зазначенням обставин справи та злочинів, в яких підозрювана особа обвинувачується.

3. Видача та виконання ордеру на арешт – після підтвердження обвинувального акту суддя видає ордер на арешт, до виконання якого залучаються держави-члени, якщо є потреба в екстрадиції.

4. Перша поява обвинуваченого – обвинувачена особа має бути негайно поставлена перед Судовою палатою, де їй оголошується обвинувачення шляхом зачитування обвинувального акту мовою, яка є йому зрозумілою. Після цього обвинуваченому надається можливість обрання та залучення захисника. Вступ обвинуваченого у справу відбувається тоді, коли він висловлює свою позицію щодо визнання чи невизнання обвинувачення.

5. Попередні клопотання – подаються як стороною обвинувачення, так і стороною захисту до Судової палати для їх подальшого розгляду нею;

6. Процедура безпосереднього розгляду справи судом – зазвичай відбувається відкрито (закриті засідання можуть мати місце в окремих випадках), починається із виступу прокурора, представлення доказів, допитів свідків, проведення перехресних допитів тощо та закінчується виступом сторони захисту.

7. Оцінка доказів судом та винесення вироку – судова палата оцінює доведення провини, вирок виноситься більшістю голосів суддів, окремі судді можуть висловити окремі чи відмінні позиції;

8. Подання апеляції – сторони судового процесу можуть подавати апеляцію, після чого Апеляційна палата її розглядає;

9. Оцінка покарання, виконання та перегляд вироку – після доведення вини обвинуваченого йому призначається покарання з урахуванням всіх обставин справи, найбільш тяжке покарання – довічне ув'язнення, менш тяжкі – ув'язнення на більш короткі терміни. Вирок підлягає вико-

нанню. Одночасно з цим, покарання може бути пом'якшене, замінене чи переглянуте за новими фактами [6].

МКТР зосереджувався на пред'явленні звинувачень та переслідуванні високопоставлених осіб, відповідальних за геноцид, включаючи високопоставлених військових та урядовців, політиків, бізнесменів, а також релігійних, ополченських та медійних лідерів. Загалом 93 особам було висунуто звинувачення у геноциді та інших серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних у 1994 році, з них МКТР засудив 62, виправдав 14, 10 передав до національних юрисдикцій для судового розгляду, 3 втікачів передав до Міжнародного кримінального трибуналу, 2 особи померли, а ще щодо двох осіб МКТР знав обвинувачення до початку судового розгляду [7]. Також вісім осіб залишаються на волі як втікачі, і Механізм ООН з міжнародних кримінальних трибуналів досі працює над їх розшуком.

У 1998 році МКТР визнав Жан-Поля Акаессу, мера Табі, винним у геноциді та злочинах проти людяності. Спочатку Акаессу було висунуто обвинувачення за 12 пунктами, зокрема і в здійсненні геноциду. МКТР 2 вересня 1998 року встановив винуватість Акаессу за дев'ятьма пунктами, зокрема й у вчиненні геноциду, діях, які зводились до прямого і публічного підбурювання до вчинення геноциду і злочинів проти людяності у зв'язку зі винищенням, убивствами, тортурами, зґвалтуваннями та іншими нелюдськими актами [8, с. 308]. Оскільки на момент Голокосту визначення злочину «геноцид» ще не існувало, це було перше у світі рішення міжнародного суду за злочин геноциду. Його вирок також створив прецедент, що зґвалтування є злочином геноциду та воєнним злочином.

Пізніше того ж року Жан Камбанда, прем'єр-міністр під час геноциду, визнав себе винним у геноциді та є єдиним главою уряду, коли-небудь засудженим за геноцид. Він відбуває довічне ув'язнення в Малі [9].

У червні 2011 року Полін Нйірамасухуко – колишня міністр у справах сім'ї та розвитку жінок – була засуджена до довічного ув'язнення за участь у замовленні та сприянні масовим вбивствам у Бутаре. Вона стала першою жінкою, засудженою за геноцид та зґвалтування як злочину проти людяності.

Загалом МКТР діяв до 31 грудня 2015 року і став одним із найбільш критикованих міжнародних військових трибуналів. Зокрема, критики кажуть, що він судив відносно невелику кількість злочинців і проводив судові процеси в Аруші, Танзанія, що доволі далеко від місця проживання родин жертв геноциду. Критики також кажуть, що процес був занадто тривалим і занадто дорогим – одна з причин закриття трибуналу.

Human Rights Watch заявила про невдоволення тим, що МКТР не притягнув до суду членів групи загарбників, яка поклала край геноциду, – Руандійського патріотичного фронту (далі – РПФ), очолюваного переважно тутсі. Маттіолі-Зельтнер заявила, що суд мав намір розглянути звинувачення у скоєнні РПФ воєнних злочинів та злочинів проти людяності проти етнічних хуту, деяких з яких РПФ вважав прихильниками геноцидного уряду, який РПФ скинув. «Уряд Руанди, – сказала вона, – чітко дав зрозуміти, що припинить співпрацю у всіх інших справах про геноцид, якщо трибунал розглядатиме такі справи. Тож схоже, що трибунал надав пріоритет забезпеченню подальшої співпраці з боку уряду Руанди у існуючих справах, а не розслідуванню справ РПФ» [10].

Висновки.

МКТР став першим військовим трибуналом який визнав геноцид окремих міжнародним злочином та сформулював його юридичне визначення;

МКТР мав юрисдикцію щодо злочинів, що були вчинені на території Руанди, а також громадянами Руанди на території інших країн з 1 січня по 31 грудня 1994 року;

МКТР мав специфічну структуру: чотири Судові палати, одна з яких Апеляційна. У процесі судочинства

брали участь Офіс прокурора, обвинувачений, його захисник, Секретаріат, а також залучались свідки;

важливою рисою судочинства МКТР було те, що в основі доказової бази були свідчення жертв чи очевидців подій, що вимагало особливого підходу до захисту свідків;

головна відмінність МКТР – це те, що він притягував до відповідальності не тільки політичних та військових керівників, але й представників медіа, які своїми закликами посилювали ненависть;

одним із вироків МКТР було вперше засуджено особу за згвалтування як особливу форму геноциду та злочину проти людяності.

При цьому, незважаючи на ряд специфічних рис судочинства МКТР, варто відзначити й той факт, що воно було доволі

повільним, високовартісним та було обмеженим у переслідуванні злочинів, які були вчинені представниками переможної сторони РПФ. Однак, незважаючи на наявну критику МКТР, слід віддати належне тому, що він став важливим кроком на шляху створення Міжнародного кримінального суду у Гаазі.

Таким чином, судочинство МКТР значною мірою розширило розуміння складів злочинів, зокрема щодо сексуального та гендерного насильства, геноциду, які було офіційно визнано воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Судочинство МКТР дозволило також сформулювати важливі процесуальні стандарти, якими забезпечується дотримання прав обвинувачених та захист жертв. Воно стало важливою основою для створення та ефективного функціонування Міжнародного кримінального суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багінський А. В., Лініченко В. В. Ознаки геноциду в російсько-українській війні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 2(58). С. 29-39.
2. Chambers International Criminal Tribunal for Rwanda. UN, 2025. URL: <https://unictr.irmct.org/en/tribunal/chambers> (дата звернення: 18.10.2025).
3. International Criminal Tribunal for Rwanda. Office of the Prosecutor. UN, 2025. URL: <https://unictr.irmct.org/en/tribunal/office-prosecutor> (дата звернення: 18.10.2025).
4. Registry. International Criminal Tribunal for Rwanda. UN, 2025. URL: <https://unictr.irmct.org/en/tribunal/registry> (дата звернення: 20.10.2025).
5. Акімов М. О. Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів: питання функціонування. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в ХХІ столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 16-17 жовт. 2020 р.)*. Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне : Видавн. дім «Гельветика», 2020. Ч. I. С. 198-201.
6. International Criminal Tribunal for Rwanda, Rules of Procedure and Evidence, U.N. Doc. ITR/3/REV.1 (1995), entered into force 29 June 1995. URL: <https://hrlibrary.umn.edu/africa/RWANDA1.htm> (дата звернення: 19.10.2025).
7. International Criminal Tribunal for Rwanda. *United Nations*, 2025. URL: <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (дата звернення: 23.10.2025).
8. Налуцишин В. В., Налуцишин Р. В. Класифікація міжнародних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2024. №4(86). С. 305-310.
9. U.N. Tribunal Convicts Rwandans of Genocide. EBSCO, 2025. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/law/un-tribunal-convicts-rwandans-genocide> (дата звернення: 21.10.2025).
10. Eagle W. In Retrospect, Rwanda Genocide Tribunal Mostly Hailed. VOA, 2015. URL: <https://www.voanews.com/a/rwanda-genocide-tribunal/3121087.html> (дата звернення: 25.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
 Дата публікації: 28.11.2025